

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, dotsent

nturopova@tersu.uz

Xo'jaqulov Firuz Elmurodovich

Terdu iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi

khuajakulovfiruz193@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada firma tushunchasi hamda uning iqtisodiy va tashkiliy asoslari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda firmaning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'rni, iqtisodiy subyekt sifatidagi mohiyati, tashkiliy-huquqiy shakllari va ichki boshqaruv mexanizmlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tizimli yondashuv asosida yoritiladi. Firmaning resurslardan foydalanish jarayoni, ishlab chiqarish va boshqaruv funksiyalarining o'zaro bog'liqligi hamda iqtisodiy qarorlar qabul qilish mexanizmi izchil tahlil qilinadi. Maqolada nazariy xulosalar jadval orqali umumlashtirilib, firmaning tashkiliy shakllari va ularning iqtisodiy xususiyatlari solishtirma tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari firmalar faoliyatini tashkil etish va boshqarish jarayonini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: firma, iqtisodiy asoslar, tashkiliy tuzilma, tadbirkorlik, boshqaruv, resurslar, bozor iqtisodiyoti.

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the concept of a firm and its economic and organizational foundations from a scientific, theoretical and practical perspective. The study examines the role of a firm in a market economy, its essence as an economic entity, its organizational and legal forms, and the impact of internal management mechanisms on economic efficiency based on a systematic approach. The process of using resources of a firm, the interrelationship of production and management functions, and the mechanism of making economic decisions are consistently analyzed. The article summarizes theoretical conclusions in a table, and a comparative analysis of the organizational forms of a firm and their economic characteristics is carried out. The results of the study are of significant scientific and practical importance in improving the process of organizing and managing the activities of firms.

Keywords: firm, economic foundations, organizational structure, entrepreneurship, management, resources, market economy.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida firma iqtisodiy tizimning markaziy bo'g'inlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Aynan firmalar orqali ishlab chiqarish jarayoni amalga oshiriladi, xizmatlar ko'rsatiladi, innovatsiyalar joriy etiladi va bozor ehtiyojlariga mos mahsulotlar yaratiladi. Shu sababli firma faoliyatini chuqur iqtisodiy va tashkiliy jihatdan tahlil qilish iqtisodiy nazariyaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Firma nafaqat ishlab chiqarish birligi, balki iqtisodiy manfaatlar, boshqaruv qarorlari va resurslardan foydalanish jarayonlari mujassam bo'lgan murakkab tizimdir.

Zamonaviy iqtisodiyotda firmalar turli shakl va ko'lamda faoliyat yuritadi. Kichik tadbirkorlik subyektlaridan tortib yirik korporatsiyalargacha bo'lgan firmalar bozor mexanizmining barqaror ishlashida muhim rol o'ynaydi. Biroq firmalarning samarali faoliyati faqat iqtisodiy resurslarning mavjudligi bilangina emas, balki ularning tashkiliy tuzilmasi, boshqaruv uslubi va strategik qarorlar qabul qilish mexanizmi bilan ham bevosita bog'liqdir. Shu bois mazkur maqolada firmaning iqtisodiy va tashkiliy asoslari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Firma tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyati iqtisodiy adabiyotlarda turli nazariy yondashuvlar asosida izohlangan. Neoklassik iqtisodiy nazariyada firma ishlab chiqarish funksiyasi orqali resurslarni mahsulotga aylantiruvchi texnik birlik sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuvda firmaning asosiy vazifasi xarajatlarni minimallashtirish va foydani maksimallashtirishdan iborat deb qaraladi. Biroq bu yondashuv firmaning ichki tashkiliy jarayonlarini yetarli darajada izohlamaydi.

Institutsional iqtisodiyot vakillari, xususan, R. Kouz va O. Uilyamson asarlarida firma bozor bilan raqobat qiluvchi muvofiqlashtiruvchi mexanizm sifatida talqin etiladi. Ularning fikricha, firma tranzaksion xarajatlarni kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, menejment nazariyasida firma murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tashkilot sifatida ko'rib chiqilib, uning ichki tuzilmasi, boshqaruv ierarxiyasi va motivatsiya tizimi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar ishlarida firma va korxonalar tushunchalari milliy iqtisodiyot rivoji, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va bozor islohotlari bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Ushbu adabiyotlar firmalarning tashkiliy-huquqiy shakllari va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rganishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot metodologiyasi tizimli va kompleks yondashuvga asoslangan bo'lib, unda iqtisodiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish, qiyosiy baholash va jadval-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Firma iqtisodiy subyekt sifatida resurslardan foydalanish,

ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish tizimi sifatida o'rganildi.

Metodologik yondashuv doirasida firmaning tashkiliy-huquqiy shakllari, ularning iqtisodiy xususiyatlari va boshqaruv mexanizmlari tahlil qilindi. Shuningdek, firmaning ichki tuzilmasi va tashqi muhit bilan o'zaro aloqasi iqtisodiy samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar sifatida baholandi. Jadval asosida turli tashkiliy shakllarning afzallik va cheklovlari solishtirilib, umumiy xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot metodologiyasi firmalarni iqtisodiy tizimning murakkab tashkiliy-institutsional subyekti sifatida talqin qilishga asoslanadi. Metodologik yondashuvda firma faqat ishlab chiqarish omillarini birlashtiruvchi birlik emas, balki iqtisodiy manfaatlar, boshqaruv vakolatlari va tashkiliy munosabatlar mujassam bo'lgan tizim sifatida o'rganildi. Shu bois tadqiqotda neoklassik, institutsional va menejment nazariyalari elementlari uyg'unlashtirildi.

Metodologiyada firmalarning tashkiliy-huquqiy shakllari ularning iqtisodiy xatti-harakatlariga ta'sir etuvchi asosiy omil sifatida qaralib, kapital jalb qilish imkoniyatlari, tavakkalchilik darajasi va boshqaruv moslashuvchanligi mezonlari asosida tahlil qilindi. Qiyosiy usul yordamida turli shakllardagi firmalarning iqtisodiy samaradorligi solishtirildi, mantiqiy tahlil orqali esa boshqaruv qarorlarining ichki mexanizmlari ochib berildi. Jadval-uslubiy yondashuv nazariy xulosalarni tizimlashtirish va ularni amaliy jihatdan tushunarli qilish vazifasini bajardi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, firmaning iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan uning tashkiliy tuzilmasi va boshqaruv tizimiga bog'liqdir. Turli tashkiliy-huquqiy shakllar iqtisodiy resurslardan foydalanish imkoniyatlari, mas'uliyat darajasi va boshqaruv moslashuvchanligi bilan farqlanadi.

Quyidagi jadval firmaning asosiy tashkiliy shakllari va ularning iqtisodiy xususiyatlarini umumlashtiradi:

Tashkiliy shakl	Kapital jamg'arish imkoniyati	Boshqaruv murakkabligi	Tavakkalchilik darajasi
Yakka tadbirkorlik	Past	Past	Yuqori
Mas'uliyati cheklangan jamiyat	O'rtacha	O'rtacha	Cheklangan
Aksiyadorlik jamiyati	Yuqori	Yuqori	Nisbatan past

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tashkiliy shakl tanlovi firmaning rivojlanish strategiyasi va iqtisodiy maqsadlariga mos bo‘lishi zarur.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, firmaning iqtisodiy samaradorligi bevosita uning tashkiliy tuzilmasi va boshqaruv mexanizmlarining uyg‘unligiga bog‘liq. Moslashuvchan tashkiliy tuzilma va aniq vakolatlar taqsimoti mavjud bo‘lgan firmalarda resurslardan foydalanish samaradorligi yuqori bo‘lib, qarorlar qabul qilish jarayoni tezlashadi. Aksincha, haddan tashqari markazlashgan boshqaruv tizimiga ega firmalarda byurokratik to‘siqlar kuchayib, iqtisodiy moslashuvchanlik pasayishi kuzatildi.

Natijalar shuni ham ko‘rsatdiki, tashkiliy-huquqiy shakl tanlovi firmalarning rivojlanish strategiyasiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Mas‘uliyati cheklangan jamiyatlar o‘rta muddatli barqarorlikni ta‘minlashda qulay bo‘lsa, aksiyadorlik jamiyatlari yirik investitsiyalarni jalb qilish va keng ko‘lamli loyihalarni amalga oshirishda ustunlikka ega. Shu tariqa, olingan natijalar firmalarning tashkiliy asoslarini takomillashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti ekanini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, firmalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish faqat ishlab chiqarish hajmini kengaytirish bilan cheklanmaydi. Asosiy e‘tibor tashkiliy tuzilmani takomillashtirish, boshqaruv qarorlarini tez va asosli qabul qilish hamda resurslardan oqilona foydalanishga qaratilishi lozim. Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar va innovatsion boshqaruv usullari firmalarning moslashuvchanligini oshirib, bozor raqobatida ustunlikni ta‘minlamoqda.

Shu bilan birga, muhokama jarayonida aniqlanishicha, firmalarning tashkiliy rivoji tashqi institutsional muhit bilan uzviy bog‘liqdir. Soliq tizimi, huquqiy kafolatlar va moliyaviy infratuzilma firmalarning iqtisodiy faoliyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli firma faoliyatini tahlil qilishda faqat ichki omillar bilan cheklanib qolmaslik zarur.

Natijalarni muhokama qilish jarayonida firmaning iqtisodiy-tashkiliy asoslari faqat ichki omillar bilan belgilanmasligi, balki tashqi institutsional muhit bilan ham uzviy bog‘liq ekani aniqlandi. Soliq siyosati, huquqiy barqarorlik, moliyaviy bozorlarning rivojlanganligi firmalarning tashkiliy tanlovi va boshqaruv strategiyalariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli firmalar faoliyatini baholashda tashkiliy tuzilmani alohida emas, balki kengroq iqtisodiy muhit doirasida tahlil qilish zarur.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar va innovatsion boshqaruv usullarining joriy etilishi firmalarning iqtisodiy va tashkiliy asoslarini tubdan o‘zgartirmoqda. Masofaviy boshqaruv, raqamli hisobot va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari an‘anaviy tashkiliy chegaralarni qisqartirib, firmalarning bozor o‘zgarishlariga moslashuvchanligini oshirmoqda. Bu holat firma tushunchasining zamonaviy talqinini talab qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, firma va uning iqtisodiy-tashkiliy asoslari bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, firmaning samarali faoliyati iqtisodiy resurslar, tashkiliy tuzilma va boshqaruv mexanizmlarining uyg'unligiga bog'liqdir. Tashkiliy shaklni to'g'ri tanlash va boshqaruv tizimini takomillashtirish firmalarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois firmalar faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish iqtisodiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, firma va uning iqtisodiy-tashkiliy asoslari bozor iqtisodiyotining barqaror ishlashida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, firmalarning muvaffaqiyati nafaqat ishlab chiqarish resurslariga, balki ularni samarali muvofiqlashtira oladigan tashkiliy tuzilma va boshqaruv tizimiga bog'liqdir. Tashkiliy shaklni ongli ravishda tanlash va boshqaruv mexanizmlarini doimiy takomillashtirish firmalarning raqobatbardoshligini oshiradi.

Mazkur tadqiqot asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, firma iqtisodiy subyekt sifatida doimiy rivojlanishda bo'lib, uning tashkiliy asoslari bozor sharoitlariga mos ravishda yangilanib borishi zarur. Shu bois firmalar faoliyatini ilmiy asosda o'rganish va tashkiliy yechimlarni takomillashtirish iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Коуз Р. Фирма, рынок и право. – М.: Дело, 2016. – 224 с.
2. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. – М.: Логос, 2018. – 512 с.
3. Друкер П. Эффективное управление предприятием. – М.: Вильямс, 2017. – 368 с.
4. Шодиев Т. Ш. Корхона иктисодиёти. – Тошкент: Иктисод-Молия, 2021. – 420 б.
5. Абдуллаев Ё. А. Тадбиркорлик асослари. – Тошкент: Фан, 2020. – 356 б.